

Ганна Барвенава / Hanna Barvenava

Muzeum Etnograficzne, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, Polska /

Ethnographic Museum, Branch of the National Museum in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/000-0002-4932-0289>

e-mail: hannabarvenava@gmail.com

**Значэнне рэчаў з калекцыі Этнаграфічнага
музея ў Познані для асэнсавання беларускай
эміграцыі ў XX стагоддзі**

*The significance of objects from the collection of the Ethnographic Museum in
Poznań for understanding Belarusian emigration in the 20th century*

*Znaczenie przedmiotów ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Poznaniu dla
zrozumienia emigracji białoruskiej w XX wieku*

Пра эміграцыю беларусаў у XX ст. сведчаць фотаздымкі, дакументы, лісты, прадметы побыту, якія былі прывезены ў Польшчу з ранейшага месца жыхарства. Захаваныя ў польскіх музеях прадметы – сведкі гісторыі, расказ пра мужнасць, рашучасць і зменлівасць лёсу людзей, пра праблемы, з якімі сутыкаліся эмігранты, пра іх побыт, а таксама пра трансфармацыю функцыі прывезеных эмігрантамі побытавых рэчаў. У гэтым плане нават асобныя прадметы складаюць важную частку шырокага ландшафту гісторыі.

У Этнаграфічным музеі ў Познані захоўваецца калекцыя прадметаў, якія былі выраблены ў Беларусі, вывезены беларусамі падчас розных хваляў эміграцыі ў XX ст. Сярод прадметаў калекцыі – рамесніцкія вырабы, элементы жаночага мяшчанскага строю, пераважная большасць прадметаў – гэта творы традыцыйнага беларускага мастацтва (кашулі, ручнікі, абрусы, поцілкі, палавікі, тканіны і інш.), у асноўным з ваколіц Ліды, Брэста, Баранавіч, Мёр, Быхава, Браслава, а таксама калекцыя з Віленшчыны. Беларуская калекцыя Музея паказвае, якія рэчы беларусы ўзялі альбо маглі ўзяць з сабой у эміграцыю на свае штодзённыя патрэбы, якія з гэтых рэчаў эмігранты захоўвалі

дзесяцігоддзямі і перадавалі як рэліквію дзецям і ўнукам, як рэчы паступова мянялі сваё функцыянальнае значэнне.

Адны з самых каштоўных рэчаў беларускай калекцыі – рэчы канца XIX – пачатку XX ст., вывезеныя з Беларусі падчас масавай хвалі беларускай эміграцыі, якая была выклікана Першай сусветнай вайной, рэвалюцыйнымі падзеямі 1917 г., акупацыяй Беларусі. З маёнтку Анэлін, які знаходзіўся ў 29 км ад Быхава, паходзяць 4 прадметы, якія забралі з сабой уладальнікі або дзяржаўцы маёнтку Анэлін Станіслаў Шалкоўскі і яго жонка Станіслава, у дзявоцтве Выкоўская: ігольнік з берасту, жаночая кашулька, кампаненты традыцыйнага беларускага строю – кашуля і фартух. Игольнік (MNP E 7763) выкананы беларускім майстрам з бяросты, з усіх бакоў багата, тонка і па-майстэрску аздоблены выразаннем і гравіраваннем, пры гэтым футарал для іголак маленькі, даўжынёй усяго 7 см. Гэты мастацкі твор быў прэзентаваны і суправаджаў “беларускія саматканкі” на арганізаванай уладальнікамі маёнтку Анэлін выставе традыцыйных беларускіх рамёстваў, якая была часткай маштабнага “Святкавання 100-годдзя смерці Тадэвуша Касцюшкі” ў Быхаве 1 кастрычніка 1917 г. Наступны прадмет калекцыі рэчаў з Анэлін: жаночая батыставая кашулька (MNP E 7764), якую каля 1902 г. сшыла швачка для гаспадыні маёнтку Анэлін. Кашулька мае прадуманы крой, прафесійна выканана, машынныя швы, кожны з якіх ідэальна роўны пры шырыні ўсяго 2 мм, разам з прамысловымі карункамі шырынёй 7 мм ствараюць дэкор спераду, па баках і па ніжнім краі кашулі. Кашуля ўнізе заварочваецца і зашпільваецца (як сучаснае бодзі) на два гузікі, абабітыя ніткамі.

Уладальнікі маёнтка забралі з сабой у эміграцыю традыцыйны беларускі сялянскі касцюм, створаны на мяжы XIX–XX ст. у вёсцы Анэлін, кампаненты якога – жаночая кашуля (MNP E 7475) і фартух – (MNP E 7476) былі больш чым праз сто год падараваныя Этнаграфічнаму музею ў Познані. Кашуля сшыта з аднаякаснага “кужэльнага” палатна, мае палікавы крой, пашырана клінамі па баках, упрыгожана вытканымі і вышытымі геаметрычнымі ўзорамі па верхняй частцы рукава, на паліках, каўняры, манжэтах, прыполе. Фартух выкананы з даматканага палатна з ткацкім геаметрычным дэкорам, падол аздабляюць карункі, звязаныя кручком і прышытыя льяняной ніткай. Беларускі народны касцюм служыў прадстаўнікам трох пакаленняў сям’і Ядвігі Шалкоўскай-Маліньскай, і, паводле яе ўспамінаў, касцюм “любілі апранаць малодшыя дзяўчаты ў сям’і”.

Наступныя хвалі эміграцыі і дэпартацыі беларусаў, якія адбыліся ў 1937–1938 гг. падчас ліквідацыі Польшкага нацыянальнага раёна ім. Ф. Дзяржынскага, у 1939–1941 гадах падчас маштабных тэрарыс-

тычных актаў НКУС і пачатку Другой сусветнай вайны, якія ўзмацніліся падчас адступлення немцаў у 1944 г. таксама адлюстраваны ў рэчах, якія захоўваюцца ў Этнаграфічным музеі ў Познані. Сярод іх даматканая посцілка “вясёлка” (МНР Е 8054), якую выткала ў 1940 г. Марыя Сіповіч, (у дзявоцтве Кавалёнак 15.08.1919 – 17.04.2010) у горадзе Мёры на пасаг (вяселле ў 1941 г.), пасля вяселля посцілка выкарыстоўвалася ў вёсцы Дворышча, а падчас эміграцыі сям’і ў 1944 г. была прывезена ў ваколіцы Шчэціна. Посцілка, якая мае памеры 214 x 136 см, выканана палатняным пляценнем, уток – ваўняны, аснова – баваўняная, на чорным фоне размешчаны палосы шырынёй 22–23 см бірузовага, белага, блакітнага, аранжавага, вішнёвага, фіялетавага, залацістага і іншых колераў.

Чарговая вялікая хваля перасялення беларускага і польскага насельніцтва з Беларусі ў Польшчу адбылася ў 1955–1959 гг., штуршком да гэтага стала палітыка “адлігі” пасля смерці Сталіна ў 1953 г., дамоўленасць М. Хрушчова і К. Адэнаўэра ў 1955 г., савецка-польскае “Пагадненне аб рэпатрыяцыі” ад 25 сакавіка 1957 г., якое прадугледжвала перасяленне ўсіх польскіх грамадзян, якія пражывалі на тэрыторыі II Рэчы Паспалітай да 17 верасня 1939 г. Аднак, нягледзячы на пагадненне, пераезд людзей з Беларусі на Захад быў звязаны з мноствам перашкод: дакументы, якія пацвярджалі польскае грамадзянства, не выдаваліся або былі знішчаны, людзі падвяргаліся псіхалагічнаму ціску, запалохванню. Нягледзячы на гэта, тысячам беларусаў удалося эміграваць у 1955–1959 гг. з Заходняй Беларусі і Віленшчыны ў Польшчу.

З гэтай хвалі міграцыі ў Этнаграфічным музеі ў Познані захоўваецца найбольшая колькасць прадметаў, і яны паказваюць, што выбар рэчаў падчас эміграцыі быў пераважна згодна з практычнымі (найбольш неабходныя ў дарозе і ў побыце) або эканамічнымі меркаваннямі (у новай краіне ўзятая рэч можа быць значна даражэйшая); прывезеныя побытавыя прадметы эмігранты захоўвалі доўгія гады. Калекцыя Музея паказвае, што эмігранты найперш бралі звыклія бытавыя рэчы, якія павінны былі ім дапамагчы выжыць на новым невядомым месцы: вышытыя традыцыйныя беларускія кашулі, ручнікі, абрусы, пакрывалы і посцілкі, ходнікі.

Найбольшая колькасць прадметаў беларускай калекцыі – гэта саматканыя беларускія посцілкі і дываны, якія эмігранты часта бралі з сабой па дзвюх асноўных прычынах. Па-першае, падарожжа, якое, нягледзячы на невялікую адлегласць, магло быць доўгім і часта вельмі складаным. Таму коўдры, посцілкі, бялізна, ручнікі, абрусы, несумненна, былі надзвычай патрэбнымі падчас пераезду, бо посцілкай можна закрыцца, ахінуць дзіця, пакласці яе ў вазок, ручніком – выцерці рукі

і г. д. Па-другое, эмігранты везлі з сабой коўдры, посцілкі, абрусы, адзенне з фінансавых меркаванняў, бо калі будуць зароблены першыя грошы – невядома. Так ў калекцыю Музея трапілі прадметы з розных мястэчак і вёсак Беларусі: в. Цімохаўшчына каля Слоніма, в. Завяршаны каля Брэста над Бугам, в. Седліца каля Ліды, з ваколіц Браслава, Мёр, Ашмянаў, Ліды, Пінска, Кобрына, многа прадметаў з Віленшчыны.

Адзенне, якое прывезлі з сабой, эмігранты актыўна насілі, перашывалі і зашывалі, як, напрыклад, жаночую вышытую кветкавымі матывамі кашулю (MNP E 5695), якая была выканана каля 1930 г., а ў 1950 г. да яе дашылі, згодна з тагачаснай модай, шырокі пас, які зашпільваўся збоку на гузік. Кашулю доўга насілі, бо правы рукаў на локці, на манжэце зношаны і неаднаразова акуратна зашыты. Абрусы калекцыі (MNP E 3289; MNP E 2162) саматканыя, вытканыя з белага і шэра-белага ільну ў розных тэхніках, (ажурная, “дымка”) добра захаваныя, бо, відавочна, іх пасцілалі на стол пераважна на святы. Кожная з ўзятых у эміграцыю посцілак – узор хатняга беларускага ткацтва сярэдзіны XX ст., усе яны вытканыя з самаробных льняных і ваўняных нітак рознымі ткацкімі тэхнікамі, дэкараваныя рознакаляровымі палосамі, аднатоннымі клеткамі і зорачкамі, шырокай дэкаратыўнай паласой па краі ды іншымі варыянтамі дэкору, распаўсюджанымі ў беларускім традыцыйным ткацтве (MNP E 2153; MNP E 2154; MNP E 2155; MNP E 8054; MNP E 2161 ды інш.). Дзякуючы дэкору, падабраным колерам, кожны абрус, кожная посцілка арыгінальныя і непаўторныя. Падбіраючы ніткі па колеры, па-майстэрску выкарыстоўваючы тэхнікі ткацтва, вясковая гаспадыня дасягала мастацкай выразнасці, выяўляючы найвышэйшае пачуццё колеру, рытму і кампазіцыі.

У Этнаграфічным музеі ў Познані захоўваецца саматканы ходнік, зроблены ў 1940-я гады пад Браславам (MNP E 2156), адзін з тысячаў традыцыйных ходнікаў, вытканых беларускімі сялянамі. Гаспадыня ўзяла гэты ходнік з сабой у эміграцыю ў Польшчу, бо ён быў для яе дарагім, як адзін з першых яе вырабаў; апрача гэтага, ходнікам засцілалі воз, на якім яе радня выязджала з роднага дому. Ходнік, які мае памер 520 x 58 см, вытканы з парэзанага на паскі адзення і тканін, – красамоўны аповед пра тое, як жылі і што насілі ў Заходняй Беларусі ў міжваенны час, бо сярод выкарыстаных тканін ёсць шмат дарагіх шаўковых як крэпдэшын, крэп-шыфон, тафта, муслін зялёнага, блакітнага, шэрага, карычневага, белага, жоўтага колераў, а таксама ў клетку, гарошак, кветачкі.

Цікавую падгрупу прадметаў беларускай калекцыі складаюць прадметы, якія эмігранты бралі з сабой у дарогу як штодзённыя рэчы, але ў сітуацыі, калі ўся гісторыя падарожжа і ўладкавання эмігранта ў Польшчы засталася пройдзена, прадметы перасталі выконваць

прагматычную побытавую функцыю і памянлі сваё прызначэнне. З рэчы штодзённага побыту яны пераўвасобіліся ў рытуальны прадмет. Як, напрыклад, вельмі простыя, мінімальна дэкараваныя ручнікі, якія з цягам часу сталі памяццю і расказам пра бацькоў, маладосць, пра пакінуты ў Беларусі дом, які эмігранты памятаюць і берагуць у сваіх сэрцах. Такія высновы можна зрабіць, бо ручнікі добра захаваныя, ужо ў Польшчы аздобілі па берагах крамнымі карункамі. Захоўваючы ручнік ў шафе, паказваючы ўнукам, аздабляючы ім абраз на покуці, уладальнікі прадметаў выказвалі сваю прывязанасць да пакінутай за тысячы кіламетраў радзімы. Так побытавыя прадметы, якія першапачаткова не мелі дачынення да сакральнай рэчы, набывалі з часам сімвалічнае, сакральнае значэнне.

Беларуская калекцыя Этнаграфічнага музея ў Познані паказвае багацце традыцыйнага беларускага мастацтва, побыт сялян і гараджан у XX ст., адначасова расказвае пра прадметы побыту, якія эмігранты бралі з сабой з Беларусі ў Польшчу, пра змену з часам функцыі і значэння прадметаў. Менавіта апошняе паспрыяла, што каратка апісаныя вышэй і іншыя прадметы перадалі ў Музей самі аўтары рэчаў або іх дзеці ці ўнукі. Напрыклад, згаданыя два кампаненты беларускага традыцыйнага строю канца XIX ст. падаравала музею Ядвіга Шалкоўская-Маліньска ў 2007 г.; паводле яе слоў, сялянскі строй у яе сям'і захоўвалі з патрыятычных пачуццяў, як "памяць аб нашым былым жыцці, аб жыцці нашых сялян". Рэчы беларускай калекцыі, якія эмігранты прывезлі з сабою ў Польшчу, сталі своеасаблівай лакмусавай паперкай, якая паказвае розныя хвалі і шляхі эміграцыі; расказвае пра лёс аўтара вышытай кашулі, вытканай поцілкі і інш.; пра трансфармацыю сэнсавага значэння прадмета, набыццё новых сімвалічнага статусу і рытуальнай функцыі; дазваляе часткова раскрыць сістэму каштоўнасцяў эмігрантаў першага і другога пакаленняў. Такім чынам, музейныя калекцыі з'яўляюцца важнай крыніцай для асэнсавання эміграцыі з Беларусі ў XX ст.

Data przesłania artykułu: 30.03.2022

Data akceptacji artykułu: 05.10.2022